

ADLİ DNA BANKALARINA TOPLUMUN YAKLAŞIMI

Öğr. Gör. Dr. Aysim TUĞ

Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Adli Tıp Anabilim Dalı, Ankara

Özet

Terörist eylemlerin, sivilleri her geçen gün daha fazla tehdit ettiği, suç tekrarının hala geçerli bir kavram olduğu günümüzde suçluların kimliğinin en kısa sürede tespiti büyük önem taşımaktadır. DNA bankalarının, suçluluk ve masumiyet gibi kişilerin yaşamını değiştiren kararların verilmesinde hızlı ve doğru çözüm kaynağı olduğu konusunda şüphe yoktur. Diğer taraftan, genetik bilgilerin kişiye ait en özel bilgi olması kötüye kullanım endişelerini gündeme getirmektedir. Bu anket çalışması, DNA bankası ile ilgili yasa hazırlanması aşamasına gelindiğinde, güven ve desteğin sağlanması için toplumun yaklaşımının önemli olduğu düşüncesiyle yapılmıştır. Toplumun yaklaşımını belirlemek amacıyla, adli bilimler alanında görev yapan 163 kişi ile bu alanda eğitimi olmayan 157 kişiye adli DNA bankaları ile ilgili 12 soruluk bir anket uygulanmıştır. Sonuçlar değerlendirildiğinde kurulacak merkezin güvenilir olmasının ve toplumun bilgilendirilmesinin temel iki kriter olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Biyobankalar, adli DNA bankaları, adli DNA veritabanı, adli DNA analizleri*

COMMUNITY APPROACH TO FORENSIC DNA BANKS

Summary

At a time when terrorist acts are increasingly targeting civilians and repetition of crime is still a standing issue, determining the identity of perpetrators as soon as possible, has crucial importance. There is no doubt that DNA banks provide for a rapid and accurate resolution of questions that change the life of people such as a judgement on guilt or innocence. On the other hand, one argues that genetic data is open to exploitation, because it is the most private information about a person. This survey was conducted with the thought that the approach of the community is also important in providing support for the DNA banks. To determine the community approach, 12 questions were addressed to 320 people, 163 of them working in different branches of forensic sciences and 157 people with no background in the field. The assessment of the results have shown that the trustworthiness of the center and informing the public are fundamental criteria to be of critical importance.

Keywords: *Biobanks, forensic DNA banks, forensic DNA database, forensic DNA analysis.*

Giriş ve Amaç

Organ, doku, kan bankaları, patolojik örnek arşivleri ve DNA bankaları, biyolojik örnek bankaları veya biyo-bankalar olarak tanımlanmaktadır. Genetik bilgi içeren materyaller, biyo-bankalarda, slayt ve parafin bloklar hazırlanarak, fikse edilerek, dondurularak veya DNA'sı izole edilerek saklanmaktadır (1). Bu tür biyolojik örneklerin, tıbbi tanı ve tedaviye yönelik çalışmalarda, bilimsel ve ticari araştırmalarda, kapalı toplulukların genetik özelliklerini belirleme çalışmalarında kullanılması tüm dünyada giderek yaygınlaşan uygulamalardır (2). Uygun şekilde saklanan tüm doku örnekleri aynı zamanda DNA analizleri için kaynağıdır. DNA analizinin en etkin kullanım alanlarından biri, suç, suçlu ve olay yeri bağlantısının kurulmasını sağlayan adli DNA bankalarıdır (3). İngiliz genetikçi Alec Jeffreys'in, bir çiftte cinayet olayının araştırılmasında birkaç bin erkekten kan örneği alarak gerçekleştirdiği çalışma, tek bir olaya spesifik olsa da, ilk adli DNA veritabanının oluşturulduğu olay olarak da değerlendirilebilir. İngiltere'de bu olaydan on yıl

sonra, 1995 yılında resmi olarak kurulan DNA bankasındaki kayıtlı veri sayısı günümüzde dört milyona yaklaşmıştır ve yetkililer özellikle polisin elinde bir şüphelinin olmadığı cinayet ve tecavüz olaylarında ve hırsızlıklarda gerçek suçluyu bulmada belirgin bir artış olduğunu vurgulamaktadır (4-7).

Adli DNA analizlerinin dayandığı iki temel kriterin ilki, tek yumurta ikizleri dışında DNA'nın "kişiye özel" olması, ikincisi kişinin genetik imzasını taşıyan çeşitli biyolojik örneklerin olay yerinde, kullanılan aletlerde veya olayın tarafı olan kişilerde bırakılmış olmasıdır. DNA bankalarının kurulmasında bunlara ek olarak suçlunun suçu tekrarlama kriteri devreye girmektedir (4,8,9). İngiltere DNA veri tabanı yöneticisi, ağır ceza gerektiren suçları işleyenlerin geçmişlerinde küçük suçlar bulunduğunu vurgularken, FBI'ın suçlularla ilgili bir araştırması, işlediği suçun cezasını çekip çıkanların ilk üç ay içinde tekrar suç işlediklerini ortaya çıkarmıştır (10,11). Suçun tekrarı kavramı, sık af çıkarılan bir ülke olarak Türkiye açısından daha da büyük önem taşımaktadır. Türkiye'de ilk genel affın çıkarıldığı 1922 yılından günümüze dek ortalama her 6,5 yılda bir genel af çıkarılmıştır. Son olarak 2000 yılında yürürlüğe giren Şartlı Salıverme Yasası'ndan sonra cezaevlerindeki tutukluların sayısı yetmiş binden kırkbine düşmüş, ancak sadece üç yıl sonra bu sayı tekrar altmışaltıbin olmuştur. Adalet Bakanlığı istatistikleri af yasası ile tahliye olan tutuklu ve hükümlülerin %23'ünün tekrar suç işleyerek cezaevine döndüğünü göstermektedir (12).

Özellikle tecavüz ve şiddet içeren suçları işleyenlerin bazılarının af yasasından yararlandıklarının basında yer alması toplumda tepki oluşturmaktadır. Medyanın, bu olayların çözülmesinde DNA analizinin katkısına da sıklıkla yer vermesi, suçla mücadelede DNA verilerinin öneminin Türk toplumu tarafından da kabul edilmesi sürecini hızlandırmıştır. Diğer yandan, 1999 yılında düzenlenen bir yardım kampanyası gibi bazı olaylar, biyolojik örneklerle ilgili her türlü çalışmaya karşı toplumda olumsuz ve şüpheli bakış oluşmasına yol açmıştır. Lösemi tanısı konulduğu belirtilen genç bir hasta için başlatılan kampanyada, para yardımının yanında kemik iliği nakli için uygun doku araştırması yapılacağı gerekçesiyle kan örneği verilmesi istenmiştir. Organ ve doku naklinin bir bedel karşılığı yapılmasını, reklamını ve ödül koyulmasını yasaklayan ve bu tür uygulamaların cezasının hapis ve ağır para cezası olduğunu belirten yasaya rağmen, hastanın babasının uygun kan örneğine sahip kişiye para ödülü vereceğini açıklaması, gazete ilanlarının verilmesi, resmi makamların ve medyanın olayın bilimsel boyutunu araştırmadan yoğun destek vermesi nedeniyle kampanya kısa sürede ülkenin büyük bölümüne yayılmıştır. Ne için kan verdikleri dahi anlatılmadan, gerektiğinde kendilerine nasıl ulaşılabileceği tam olarak belirlenmeden, uygun verici olduğu kesinleşince uygulanacak tıbbi prosedür konusunda bilinçlendirilmeden binlerce kişiden kan alınmıştır. Dört ay süren kampanya devlet tarafından durdurulduğunda, toplanan yüzbinden fazla kan örneğinin Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'daki özel laboratuvarlara gönderildiği ortaya çıkmıştır (13-15). Tüm aşamalarıyla toplumun hafızasına yerleşen bu olay, doku, organ, DNA bankaları ile ilgili tüm girişimlerde gündeme gelmekte, insan genetik bilgisinin ticari değer taşıması ve genetik bilginin stratejik tehlike oluşturabileceği kaygısı bu olayla bağlantı kurularak çeşitli ortamlarda halen dile getirilmektedir.

Türkiye'de DNA analizleri yapan kurumların elindeki verilerin tek merkezde toplanarak suçla mücadelede etkin olarak kullanılması için DNA bankasının kurulması gerekmektedir. Konunun ulusal ve uluslararası boyuttaki öneminin ilgili kuruluşlar tarafından giderek daha fazla gündeme getirildiği bir aşamada gerçekleştirilen bu çalışma ile, DNA bankası kurulması konusundaki düşüncelerin, beklentilerin, kaygıların belirlenmesi, bunun yanında adli bilimlerin alanında çalışanlarla bu alanda herhangi bir eğitimi olmayanların yaklaşımları arasında bir farklılık olup olmadığının saptanması amaçlanmıştır.

Materyal ve Yöntem

On iki soru içeren bu anket çalışmasına toplam 320 kişi katılmıştır. Anket uygulaması, formların katılımcılara verilmesi şeklinde gerçekleştirilmiş, seçeneklerle ilgili vurgulamak veya eklemek istedikleri farklı görüşlerinin olması durumunda bunları da yazmaları istenmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda önce

katılımcıların tümünün görüşleri belirlenmiş, daha sonra, adli bilimler alanında çalışanlar grup 1 ve bu alanla ilgili eğitimi olmayanlar grup 2 olarak sınıflandırılarak aralarında yaklaşım farklılığı olup olmadığı değerlendirilmiştir. Gruplar arasındaki farklılık Fisher'in X-kare ve exact testi ile değerlendirilmiş, $p<0.05$ istatistiki olarak anlamlı kabul edilmiştir. Analizlerde SPSS Windows version 11.5 kullanılmıştır.

Bulgular

Yapılan değerlendirmede 320 kişiden 163'ünün (51%) (Grup1-G1) çeşitli resmi kurumlarda çalışan polis, jandarma, avukat, savcı, adli tıp uzmanı adli dış hekimi, adli biyolog ve adli antropolog oldukları; 157'sinin (49%) (Grup2-G2) adli bilimlerle ilgili bir eğitimi olmadığı belirlenmiştir. Sorular ve katılımcıların yanıtları şöyledir:

Soru 1: Suçla mücadelede DNA bankalarının etkili olacağına inanıyor musunuz?

Katılımcıların %97'si bu soruya olumlu cevap vermiştir. Bu merkezlerin suçla mücadelede etkili olmadığını düşünenlerin tümü (%3) adli bilimler alanında eğitim almamış olan ikinci gruptandır ($p<0,001$).

Soru 2: Türkiye'de adli DNA bankası kurulmalı mı?

Bu konuda katılımcıların %88,8i ($n=284$) DNA bankasının kurulmasının gerekli olduğunu; 33 kişi(%10,3) kurulmaması gerektiğini, üç kişi (%0,9) ise kararsız olduklarını belirtmişlerdir. Birinci gruptakilerin %94'ü; ikinci gruptakilerin 83%'ü Türkiye'de bu merkezin kurulmasını desteklemektedir. DNA bankasının kurulmasına karşı olan 33 kişinin dokuzu (%27) adli bilimlerle ilgili görevi olan birinci gruptan, 24'ü(%73) ise bu alanda eğitimi olmayan ikinci gruptandır ($p<0,001$) (Grafik 1).

Soru 3: DNA bankalarını kişi özgürlüğüne aykırı buluyor musunuz?

Toplam 251 kişi (78,4%) bu merkezlerin bireysel özgürlüğü kısıtlamadığını, 57 kişi (%17,8) ise kısıtladığını düşünmektedir. Birinci gruptakilerin %86'sı, diğer gruptakilerin %71'i DNA bankalarının özgürlükleri kısıtlamadığını düşünmektedir. Bu merkezleri özgürlüğe aykırı bulanların oranı, adli bilimler alanında çalışanlar arasında %12 iken diğer gruptakilerde bu oran iki katıdır. (%24) ($p<0,001$) (Grafik 2).

Soru 4: Adli DNA bankası için suç işlemesiniz de kan veya tükrük örneği verir misiniz?

Ankete katılanların %58'i ($n=184$) örnek verebileceğini, %40'ı ($n=130$) vermeyeceğini belirtmiştir. Gönüllü olarak örnek vermeye karşı çıkanların %37'si ($n=61$) birinci; %43'ü ($n=69$) ikinci gruptandır ($p<0,001$) (Tablo 1).

Soru 5: İşlediği suçun cezasını tamamlayan kişinin verileri saklanmalı mı?

Soruyu yanıtlayanların %92'si ($n=293$) verilerin saklanması, %7'si ($n=22$) ise saklanmamasının uygun olduğunu düşünmektedir. Saklanması gerekli olduğunu düşünenlerin %53'ü birinci gruptan, %47'si ikinci gruptandır. İlk gruptakilerin %96'sı, ikinci gruptakilerin ise %87'si verilerin saklanması doğru olacağını düşünmektedir ($p<0,001$) (Grafik 3).

Soru 6: DNA verilerinin saklanması gerektiği düşünüyorsanız kaç yıl saklanmalı?

Katılımcıların %0,6'sı 5 yıl , %1,3'ü 10 yıl, %3,5'i 25 yıl, %40'ı kişi ölene kadar, %50'si öldükten sonra da saklanmasını uygun bulmaktadır. Bu konuda 16 kişi bir fikri olmadığını belirtmiştir. Kayıtların ölünce silinmesini doğru bir uygulama olarak değerlendirenlerin oranı

G1-%33-G2-%48 olmuştur. Öldükten sonra da saklanması uygun olacağını düşünenlerin oranları ise G1-%63-G2-%36 olmuştur. ($p<0,001$) (Tablo 2)

Soru 7: DNA verilerinin yanı sıra biyolojik örneğin ileride geliştirilmesi muhtemel teknikler için saklanması konusunda düşünceniz nedir?

Soruyu 85 kişi (%26,5) örneklerin saklanması gerekir şeklinde yanıtlarken, 98 kişi (%31) saklanmaması gerektiğini belirtmiş, 132 kişi ise (%41,3) görüş belirtmemiştir. Örneğin saklanması gerektiğini düşünenlerin oranı ilk grupta %31, ikinci grupta %22,3'dür. Birinci gruptakilerin %42'si, ikinci gruptakilerin %18,5'i örneklerin saklanmamasını doğru bulmaktadır. ($p<0,001$) (Tablo 3)

Soru 8: Adli DNA bankası için kimlerden DNA örneği alınmasını uygun buluyorsunuz?

135 kişi (%42), yenidoğanlar dahil tüm toplumdan alınması taraftarı iken; 86 (%27) kişi tüm suçlulardan, 61 kişi (%19) sadece belirli suçları işleyenlerden alınması gerektiğini düşünmektedir. 23 kişi (%7,2) gözaltına alınanlardan da DNA analizi için örnek alınması gerektiğini belirtmiştir. Grupları birbirleriyle kıyasladığımızda farklı yaklaşımların ilki tüm toplumdan örnek alınması konusunda olmuştur (Grup 1=%33 - Grup 2=%52). Sadece belirli suçları işleyenlerden örnek alınmasını doğru bulanların %87'si adli bilimler alanında çalışan kişilerdir. Bu gruptakilerin %33'ü sadece belirli suçları işleyenlerin DNA kayıtlarının tutulmasını onaylarken diğer grupta bu oran sadece %5 olmuştur ($p<0,001$) (Tablo 4)

Soru 9: DNA örneği sadece belirli suçları işleyenlerden alınmalı görüşünde iseniz, bunların hangi suçlar olması gerektiğini düşünüyorsunuz?

23 kişi (%38) adam öldürme ve her türlü cinsel suçları işleyenlerden, 11 kişi (%20) sadece cinsel suç işleyenlerden, 23 kişi ise (%43) ağır ceza gerektiren tüm suçları işleyenlerden DNA analizi için örnek alınması gerektiğini düşünmektedir ($p<0,001$).

Soru 10: Bir cinayet olayının şüphelisi olarak gözaltına alındınız. Bu sırada su içtiğiniz bardaktan DNA profiliniz çıkarıldı ve veri tabanına kaydedildi..... Bu durumu nasıl karşılırsınız?

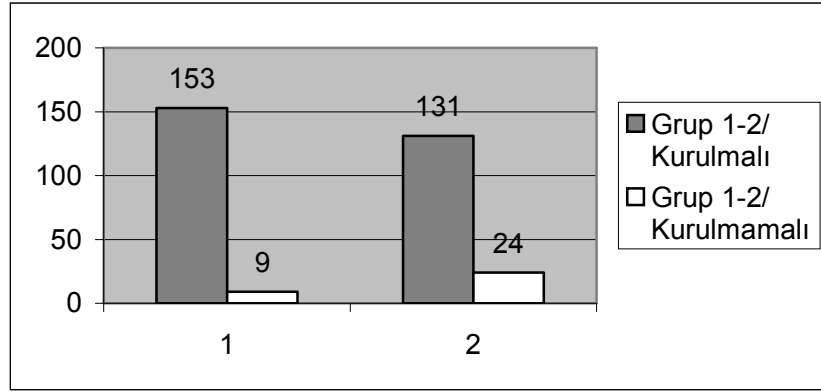
Tüm katılımcılar arasında bu durumu sorun etmeyeceğini belirtenlerin oranı %41(130 kişi) iken, %19 (61 kişi) suçsuz oldukları ortaya çıkınca verilerinin kayıtlardan silinmesi koşuluyla sorun etmeyeceğini belirtmiştir. 129 kişi (% 40) ise habersiz örnek almayı insan haklarına aykırı uygulama olarak göreceğini ve dava açacağını belirtmiştir. İlk gruptakilerin %39'u, diğer gruptakilerin %61'i bu durumu sorun etmeyeceğini belirtirken, bu tür uygulama karşısında sessiz kalmayıp dava açacağını belirtenlerin oranı iki grup için G1-%63 - G2-%37 şeklinde olmuştur ($p<0,001$) (Tablo 5).

Soru 11: Şüphelilerden haberleri olmadan veya zorla DNA örneği alınması konusunda düşünceleriniz ?

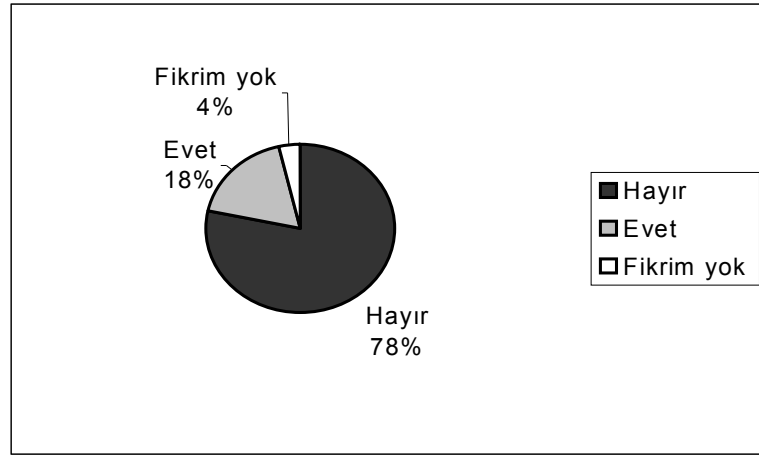
145 kişi (% 45.3) olayı çözümleyecek tek delil ise alınabilir derken; 91 kişi (%28,5) ancak yasada zorla örnek alınabileceği belirtilmişse alınması gerektiğini düşünmektedir. Önceki soruda habersiz örnek alınmasını insan haklarına aykırı bulan 129 kişi sayısı burada 84 kişiye düşmüştür(%26,2). İlk gruptan 46 kişi (%28) ; ikinci gruptan 45 kişi (% 29) yasada belirtilmişse zorla örnek alınmalı derken, bu uygulamayı olayın mağdur tarafı olsa bile insan haklarına aykırı bulanların sayısı ilk grupta 49 kişi (% 30) iken ikinci grupta 35 kişi (%22) olmuştur ($p<0,001$) (Tablo 6).

Soru 12: DNA bankasını güvenilir bir merkez olarak tanımlayabilmeniz için kontrolü/yönetimi nasıl olmalı?

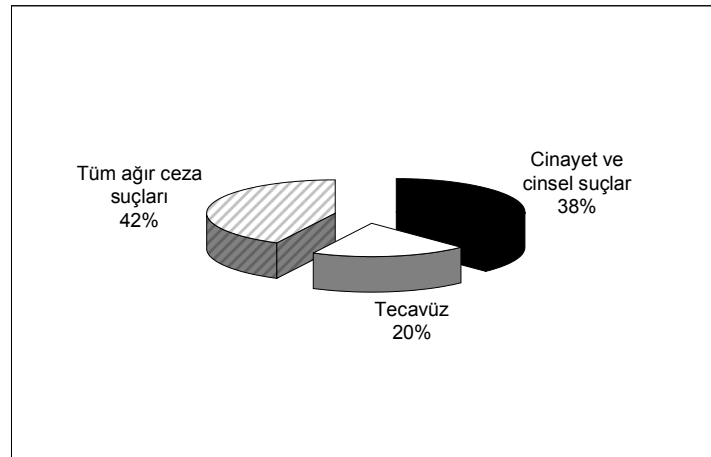
Bir kişi (% 0,3) bu merkezin sorumluluğunun poliste olmasını; bir kişi de(% 0,3) jandarmada olmasını uygun bulmuştur. Diğer cevaplar değerlendirildiğinde 32 kişinin (%10) merkezin Adli Tıp Kurumu ve üniversite temsilcilerinden oluşan kurul yönetiminde olmasını, 26 kişinin ise (%8) Adli Tıp Kurumu ve yargı temsilcileri yönetiminde olmasını uygun bulduğu belirlenmiştir. 257 kişi ise (%80) ilgili tüm birimlerden temsilcilerin olacağı bağımsız bir kurumun oluşturulmasını güvenilirlik açısından gerekli gördüklerini vurgulamışlardır ($p<0,001$). (Tablo7)

Grafik 1. DNA bankası kurulması konusunda düşünceler

Grafik 2. DNA Bankaları bireylerin özgürlüğünü kısıtlar mı?

Grafik 3. Hangi suçları işleyenlerin verileri DNA bankasında olmalı?

Tablo 1. Gönüllü örnek vermeye yaklaşım

	Grup 1		Grup 2	
	n	%	n	%
Örnek veririm	96	59	88	57
Örnek vermem	61	37	69	43
Kararsızım	6	4	-	-

Tablo 2. DNA verilerinin saklanma süresi ile ilgili görüşler

	Grup 1		Grup 2	
	n	%	n	%
5 yıl	-	-	2	1,3
10 yıl	1	0,6	3	1,9
25 yıl	2	1,2	9	5,7
Ölünce silinsin	53	32,6	75	47,8
Öldükten sonra da saklansın	103	63,2	56	35,7
Fikrim yok	4	2,4	12	7,6
Toplam	163		157	

Tablo 3. DNA örneğinin saklanması

	Grup 1		Grup 2	
	n	%	n	%
Saklanmalı	50	30,7	35	22
Saklanmamalı	69	42,3	29	19
Fikrim Yok	44	27	93	59
Toplam	163		157	

Tablo 4. Kimlerden örnek alınmalı?

	Grup1		Grup2		Toplam
	n	%	n	%	
Tüm toplumdan	54	33	81	51,5	135
Tüm suçlulardan	43	26,5	43	28	86
Belirli suçları işleyenlerden	53	32,5	8	5	61
Gözaftına alınan tüm şüphelilerden	11	6,8	12	7,5	23
Fikrim yok	2	1,2	13	8	15

Tablo 5. Habersiz DNA profilinin çıkarılmasına yaklaşımlar

	Grup 1		Grup 2		Toplam
	n	%	n	%	
Sorun etmem	51	(%39)	79	(%61)	130
Yasada sonra silineceği varsa sorun etmem	31	(%51)	30	(%49)	61
Dava açarım	81	(%63)	48	(%37)	129

Tablo 6. Şüphelilerden bilgilendirilmeden DNA örneği alınmasına yaklaşımlar

	Group1		Group2		Toplam
	n	%	n	%	
Tek delil ise alınmalıdır	68	42	77	49	145
Yasada belirlenmişse alınmalı	46	28	45	29	91
İnsan haklarına aykırı	49	30	35	22	84

Tablo 7. DNA bankasının yapılması konusunda yaklaşımlar

	Grup		Grup 2		Toplam
	n	%	n	%	
Polis	1	0,6	-	-	1
Jandarma	1	0,6	-	-	1
Adli Tıp Kurumu/Yargı üyeleri	12	7,2	14	9	26
Adli Tıp Kurumu ve Üniversite	11	6,6	21	13	32
Bağımsız/Özerk bir kurum	138	85	119	76	257
Fikrim yok	-	-	3	2	3

Tartışma

Ankete katılanların %97'sinin (n=310) DNA bankalarının kurulmasını suçla mücadelede etkin bir yöntem olarak gördüğünü belirtmesi adli DNA analizlerinin güvenilirliğinin genel kabul gördüğünün göstergesi olarak değerlendirilebilir. Ancak, ülkemizde adli DNA bankasının kurulması konusu sorulduğunda bu merkezlerin kurulmasına olumlu yaklaşanların oranı %88,8'e düşmektedir. Adli bilimler alanında çalışanlar DNA analizleri, kullanım alanları, suçun tekrarı gibi kavramlar konusunda daha fazla bilgi ve deneyim sahibi olduklarından, bu grupta ülkemizde bu merkezin kurulmasına karşı çıkma %5,5 gibi düşük oranda kalırken, diğer grupta olumsuz yaklaşanların oranı yaklaşık üç kat fazla olmuştur. DNA bankalarının kurulmaması gerektiğini düşünenler bu merkezlerin kişi özgürlüğünü kısıtladığını, özel bilgilerin en risklisi olarak tanımladıkları DNA bilgilerinin bağımsız ve güvenliği sağlanmış bir merkezde saklanması gerektiğini, ancak kurulacak merkezin yeterli güvenlik ve denetim önlemleri ile korunacağı konusunda kuşkuları olduğunu vurgulamışlardır. Bu kaygılar sadece ülkemizde dile getirilmemektedir. Başka ülkelerde de, DNA bankalarının kurulmasını destekleyenler özellikle suçun tekrarlanması kavramını ön plana çıkararak, DNA verilerinin kayıtlı olduğunu bilen suçlunun tekrar suç işlemekten kaçınacağını savunmaktadırlar. Karşı çıkanlar ise öncelikli olarak bu verilerin "yanlış eller" tarafından-suçla mücadele adına- toplum üzerinde baskı aracı olarak kullanılmasının mümkün olduğunu düşünmektedirler (16) Adli DNA bankası ve DNA veri tabanı kavramlarının iyi bilinmemesi ve bu iki farklı kavramın çoğu zaman yanlış olarak birbirinin yerine kullanılması kaygıların nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. DNA bankaları, DNA profili çıkarılmak üzere alınmış doku, hücre veya izole edilmiş DNA'nın daha sonra analizini gerçekleştirmek amacı ile uzun süre depolandığı merkezlerdir. Adli DNA bankasında, suçluya ait biyolojik örnekler, suçlunun ayrıntılı kimlik bilgileri, olayla ilgili örnekler, analiz bilgileri ve sonuçları saklanmaktadır. Buna karşın DNA veri tabanı, suç ve suçlu bağlantısının araştırılması için gereken minimal bilgiyi içermekte, tüm işlemler kodlarla yürütülmekte, kişiye ait kimlik bilgileri tutulmamaktadır (11). Yasal düzenlemeler yapılırken, bu ayrıntıların dikkate alınması kaygıların giderilmesinde önemli rol oynayacaktır.

Bazı ülkelerde, DNA profilinin bankada bulunmasını sakıncalı bulmayan, popülasyon verilerinin belirlenmesi için yapılan çalışmalara katkıda bulunmak isteyen veya Çin'de olduğu gibi, özellikle cinsel

suçlarda, baştan elimine olmak isteyen kişiler gönüllü olarak örnek vermektedir (17). DNA bankalarına karşı çıkanların, gönüllü olarak örnek vermeye de karşı olmaları doğaldır. Bununla birlikte adli bilimler alanında çalışan 163 kişi arasında Türkiye’de DNA bankası kurulmasına karşı çıkanların oranı sadece %5,5 (n=9) iken, örnek verilmesi konusu sorulduğunda bu grupta oran %32’ye (n= 52) çıkmıştır. Bu merkezlerin kurulması gerektiğine inanan ancak örnek vermeyeceğini belirtenler, devletin bu materyali gelecekte farklı amaçlarla kullanılabileceğinden endişe ettiklerini, uygulamaları denetlemenin mümkün olamayacağını, yapılacak analizler konusunda önceden bilgilendirilmeleri ve DNA örneğinin izinleri dışında farklı incelemeler için kullanılmayacağı konusunda ikna olmaları gibi kriterlerin sağlanması durumunda bankaya biyolojik örneklerini verebileceklerini ek notlar olarak belirtmişlerdir. Görüldüğü gibi DNA verilerinin ne için kullanılacağı kadar, ne için *kullanılmayacağı*nın da net olarak belirlenmesi önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde henüz geliştirilmemiş veya uygulanması henüz öngörülemeyen yöntemleri düşünerek ileriye dönük olarak biyolojik örnekleri saklamak ve daha sonra bu analizleri uygulamak konusunda, bilimsel ve etik sınırları belirlemek toplumun güvenini sürekli kılmak için gereklidir. DNA’nın kodlama yapılmayan intron bölgesinde yer alan lokusların incelenmesine dayanan adli DNA analizleri bugüne kadar kişinin fiziksel özelliklerini veya hastalıklarını belirleyen genlerle ilgilenmemiştir. Ancak İngiltere’de olay yerinde bırakılan örneklerden şüphelinin göz, saç ve deri rengini belirlemeye yarayan bir çalışma başlatılmış ve FSS (Forensic Science Service) tarafından Kızıl Saç Testi Veri Tabanı ve Etnik Ayırım Servisi adını taşıyan iki servis açılmıştır. DNA analizini suç alanında ilk kez uygulayan Alec Jeffreys, kişinin fiziksel özellikleri incelenirken konjenital defektleri hakkında da bilgi sahibi olunabileceğini, güvenlik güçlerinin buna haklarının olmadığını, bu nedenle adli ve tıbbi DNA analizleri arasında kesin sınırlar çizmenin önemini vurgulamaktadır. (18). Şüphesiz amaç suçla mücadele ve suçlu-suçsuz ayırımını olabildiğince fazla bilimsel kriter kullanarak yapabilmektir. Ancak suçla mücadele çalışmalarının “büyük birader” uygulamalarına dönüştürülmesi riskini de öngörerek düzenlemeleri yapmak gerekmektedir.

Biyolojik örneklerin kişi hakkında olduğu kadar, kişinin ait olduğu aile ve toplum hakkında da bilgi kaynağı olması bu bilgilerin yanlış kullanımı endişelerini gündeme getirmiştir (19). Moleküler yöntemlerin kötüye kullanımı olasılığı nedeniyle UNESCO, 2003 yılında yayınladığı ve “acil” olarak tanımladığı bildiride, biyolojik örneklerin özel statüsü olduğunu, genetik bilgilerin toplanması, incelenmesi ve saklanması insan onuruna, temel özgürlüklere ve uluslararası insan haklarına saygı konusunda potansiyel riskler taşıdığını belirterek yapılacak iç hukuk düzenlemelerinde de bu konuların dikkate alınmasının önemini vurgulamıştır (20). Türkiye’de 2003 yılında yürürlüğe giren 5013 sayılı Kanun ile Avrupa Konseyi çerçevesinde 4 Nisan 1997 tarihinde imzaya açılmış olan “Biyoloji ve Tıbbın Uygulanması Bakımından İnsan Hakları ve İnsan Haysiyetinin Korunması Sözleşmesi: İnsan Hakları ve Biyotıp Sözleşmesi”nin onaylanması uygun bulunmuştur. Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı, ilgili yönetmeliklerde şüpheli, sanık ve diğer kişilerin beden muayenesi ve fizik kimliğinin tespitinde uyulması gereken ilkelerle ilgili olarak, uluslararası sözleşmeler ve iç hukuk hükümleri açısından alınan örneklerin kötüye kullanımının önlenmesinin yer almasının insan haklarını ihlal açısından önemli olduğunu özellikle vurgulamaktadır (21). Görüldüğü gibi, yapılacak düzenlemelerde “kötüye kullanım” kavramının neleri ifade ettiğinin belirlenmesi ulusal ve uluslararası hukuk açısından da gereklidir.

Bir kişinin yakalanmadan birkaç kez suç işlemesi durumunda kayıtlar bu suçları işleyen aynı kişi olduğunun belirlenmesini sağlamaktadır. Ancak kişinin yakalanmaması, bir daha suç işlememesi veya bu arada ölmesi durumunda olay kişi bağlantısı açık kalmaktadır. Ankete katılanların çoğunluğu (%91,5) işledikleri suçun cezasını çekenlerin DNA kayıtlarının saklanması uygun bulmaktadır. Bununla birlikte kayıtların saklanma süreleri konusunda yaklaşım farklılıkları vardır. Her iki gruptan toplam 14 kişi (%4,3) kayıtların beş ile 25 yıl arasında tutulduktan sonra silinmesini doğru bulurken, bu süreler içinde suç işlemeyenlerin kayıtlarını daha uzun süre veya sürekli tutmanın kişi özgürlüğüne aykırı olduğunu

düşündüklerini belirtmişlerdir. Buna karşın katılımcıların %40'ı (128 kişi) özellikle tekrarlayan suçlarda failin kimliğinin kısa sürede tespiti için verilerin kişi ölene kadar saklanması, 159 kişi de(%50si) kişi öldükten sonra da saklanmasını uygun bulmaktadır.

DNA veritabanına kaydedilmek üzere örnek alınacak kişilerin kimler olması gerektiği konusunda katılımcıların yaklaşık yarısı-(%42)yenidoğanlar dahil tüm toplumun DNA verisinin kayıt altına alınması gerektiğini düşündüğü belirlenmiştir. Herkesten örnek alındığını bilmenin “rahatlatıcı” ve “güven artırıcı” bir düşünce olduğunu, aynı zamanda daha etkili bir çözüm sağlayacağını düşündüklerinin vurgulamışlardır. Grupları birbirleriyle kıyasladığımızda bu görüşte olanların %60'ının adli bilimler alanında eğitimi olmayanlar arasında bulunduğu belirlenmiştir. En belirgin görüş ayrılığı sadece belirli suçları işleyenlerden örnek alınması gerektiğini düşünenler arasında görülmüştür. Bu görüşte olanların %87'si ilk grupta iken, ikinci gruptan sadece 8 kişi (%13) aynı görüşü paylaşmaktadır. Toplum sadece belirli suçları işleyenleri değil, tüm suçluları güvenli bir ortam için risk olarak değerlendirmektedir. Adli bilimciler ise çalışma alanları gereği tekrarlayan suçlar konusunda daha fazla bilgi sahibi olduklarından özellikle bu tür suçları işleyenlerin kayıtlarının tutulmasının suçla hem etkin ve hem de insan haklarına uygun mücadele yolu olacağını düşünmektedir. Sonraki soruda belirli suçlar kavramını detaylandırmaları istendiğinde ağır ceza gerektiren suçları belirtmişlerdir. Türk Ceza Yasasına göre kasten adam öldürme, işkence, insanlığa karşı suçlar, cinsel saldırı ve çocukların cinsel istismarı, uyuşturucu veya uyarıcı madde imal ve ticareti, suç işlemek amacıyla örgüt kurma, devletin güvenliğine karşı suçlar, anayasal düzene ve bu düzenin işleyişine karşı suçlar, kaçakçılık, zimmet gibi suçlar ağır ceza kapsamına girmektedir. Bu soruda ek değerlendirme yapanlar arasında, psikiyatrik kronik bozukluğu olan suçluların ve madde bağımlısı olanların suça daha yatkın oldukları düşüncesiyle bu kişilerden de örnek alınmasını önerenler olmuştur. Bu sadece birkaç kişi tarafından önerilmiş olsa da genetik bilgilerle ilgili düzenlemelerde sınırların net olarak belirlenmesi konusunun önemini ortaya koyan bir örnektir.

Bir suçun şüphelisi olarak gözaltına alındıklarında kullandıkları bardaktan veya içtikleri sigaranın izmaritinden bilgileri dışında DNA örneği alınmasına yaklaşımlarının nasıl olacağı sorulduğunda bu durumu sorun olarak görmediklerini, hatta suçsuzluğun ispatlanmasını sağlayacağı için olumlu olabileceğini belirtenlerin oranı 40% olmuştur. Grupların yaklaşımları arasında ise belirgin farklılık vardır. Adli bilimler alanında çalışanların üçte biri (%)31; diğer gruptakilerin ise yarısı (%51) bunu sorun etmeyeceğini belirtirken DNA verilerinin kişiye ait en özel bilgi olduğunu, habersiz alınmasına ve bilgilendirilmeden incelenmesine tepki göstereceğini ve dava açacağını belirtenlerin oranı ilk grupta %50, ikinci grupta %30,6 olmuştur. İlgili düzenlemeler yapılırken bu durumun da göz önüne alınarak, delilin yasak delil sayılıp sayılmayacağı ve elde edilen verilerin kullanılıp kullanılmayacağı ve yasal sonuçları net olarak belirtilmelidir. Şüphelilerden alınan örneklerden elde edilen bilgilerin kişinin suçla ilgisi olmadığı ortaya çıktıktan sonra silinip silinmeyeceği DNA bankaları ile ilgili tartışılan bir diğer konudur. Özellikle bu kurumlara karşı çıkanlar kişinin verilerin silinip silinmediğini kontrol etmenin mümkün olamayacağını. bu nedenle suçluluk psikolojisinden kurtulmalarının zor olacağını belirtmektedirler (18).

Kendileri veya bir yakınları suçun mağduru olmaları durumunda yaklaşımlarının farklı olup olmayacağını belirlemek amacıyla, şüphelilerden haberleri olmaksızın veya zorla DNA örneği alınması konusunda düşüncelerinin nasıl olacağı sorulduğunda bir önceki soruda DNA'nın kişinin en özel sırrı olduğunu, bilgisi dışında bir işlem yapılması durumunda dava açacağını belirten 129 kişinin sayısı burada 84'e düşmüştür. En belirgin fark ise ilk grupta ortaya çıkmış ve insan hakları açısından olaya bakanların sayısında yaklaşık %50'lik bir azalma olmuştur. Kişilerin duygusal yaklaşımlarının olması beklenmedik bir sonuç değildir, ancak devletlerin yaklaşımları, uluslararası anlaşmalar ve iç hukuk gereği “ne şekilde olursa olsun suçu çözmek” olamayacağından uygulama sınırlarının net olarak belirlenmesinin önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

DNA analizlerinin suçla mücadelede önemini kavramış bir toplum olarak toplumun asıl önem verdiği konunun, bu verilerin kullanımıyla ilgili uygulamalardan sorumlu olacak kuruma tam bir güven duymaları olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye’de İçişleri Bakanlığı’na bağlı Emniyet Genel Müdürlüğü Polis Kriminal Laboratuvarı, Jandarma Genel Komutanlığı Kriminal Laboratuvarları, Adalet Bakanlığına bağlı Adli Tıp Kurumu ile bazı üniversitelerin adli tıp enstitüleri ve anabilim dalları kriminal DNA analizleri yapan kurumlardır. Bu kurumlarda görev yapan ve çalışmamızda birinci grubu oluşturan 163 kişinin %15i (n=25) ile ikinci grubu oluşturan bu alanda herhangi bir eğitimi olmayanların %22si (n=35) DNA bankasının bu kurumların bir veya birkaçının sorumluluğunda olmasını uygun bulmaktadır. Tüm katılımcıların % 80’i, DNA bankasının bağımsız/özerk yapıda olmasını uygun görmektedir ve böyle yapılanmış bir kurumun sorumluluğunda güvenlik ve denetim ile ilgili endişelerinin giderileceğini belirtmişlerdir. İlginç olan, bu kurumlarda çalışanların %85inin de bu görüşte olduklarının belirlenmesidir.

Terör olaylarının olabildiğince çok sayıda sivil öldürmek gibi bir amaç kazandığı, şiddet içeren suçlarda herkesin potansiyel kurban olma riski taşıdığı günümüzde suçluların kimliklerinin kısa sürede belirlenerek kişi-örgüt-ülke bağlantılarının saptanması ulusal ve uluslararası düzeyde önem taşımaktadır. DNA teknolojisinin amaç dışında kullanımı olasılığı, toplumun yeterince bilgilendirilmemesi kaygıları arttırmaktadır. Ancak bir diğer gerçek, yıllardır kriminal amaçlı DNA analizleri yapılan bir ülke olan Türkiye’nin, DNA bankasının kurulup kurulmaması yönündeki tartışmaları aştığı ve bu merkezin kurulmasının bir zorunluluk haline geldiğidir. İlk ve en önemli aşama diğer ülkelerin deneyimlerinden de yararlanarak ve etik kuralları mutlaka dikkate alarak yasanın çıkarılmasıdır. Yasa çıkarıldıktan sonra günün teknolojik ve sosyal gelişimlerine uygun değişikliklerin sonradan yapılması mümkündür. Ancak bu çalışma ile, iki kriterin toplumun güven ve desteğini kazanmak için öncelikli önem taşıdığı ortaya çıkmıştır. Bunların ilki DNA bankasının bağımsız ya da özerk yapılandırılmasının gerekliliğidir. Toplum genetik bilgilerin “emin ellerde” olduğuna, bilgileri ve izinleri olmadan amacı dışında kullanılmayacağına inanmak istemektedir. Toplumun kaygılarını önemseyerek gerektiği şekilde bilgilendirmek DNA bankaları için temel öneme sahip koşuldur. Kısa vadede çözüm gibi görünse de “ne pahasına olursa olsun suçu çözmek” anlayışının, uzun vadede toplumun yararına bir uygulama olmayacağı açıktır.

Kaynaklar

1. Hansson MG, Jonsson L, Langedren U. Storing and Using Biobanks for Research The Use of Human Biobanks-Report I- Ethical, Social, Economical and Legal Aspects, Ed. Mats G. Hansson, Uppsala Universitet- p. Introduction and 1-8, 2004
2. German National Ethics Council, Biobanks for Research. - Collection and storage of biological data and materials (biobanks) 2004 http://www.ethikrat.org/_english/main_topics/biobanks.html Erişim:20.04.2006
3. Jeffreys A, Brookfield JF, Semeonoff R. 1985. Positive identification of an immigration test-case using human DNA fingerprints. Nature Oct.31-Noc 6;317(6040):818-819
4. James SH, Nordby JJ, Forensic Science- An Introduction to Scientific and Investigative Techniques, CRC Pres, 2003, 226-227, 592
5. Carey L, Mitnik L, Trends in DNA Forensic Analysis, Electrophoresis, 23,2002, 1386-1397
6. Bramley B. National Hits 10 Forensic Science Service Staff Newspaper Issue 83, April 2005
7. UK Home Office Science Policy Unit, An Overview of the United Kingdom National DNA Database, London, 2004
8. Jobling MA, Gill P. Encoded Evidence: DNA in Forensic Analysis, Vol 5, Oct 2004, p:739-751 Nature
9. Rudin N, Inman K; An Introduction to Forensic DNA Analysis CRC Pres, 2002 p 157-172).
10. <http://www.fbi.gov/hq/lab/org/dnau.htm> Erişim: 12.10.2006
11. McEwen JE, Forensic DNA Data Banking by State Crime Laboratories, Am J Hum Genet. 1995 Jun; 56(6):1487-92
12. <http://www.adalet.gov.tr> Erişim: 12.10.2006
13. <http://www.saglik.gov.tr/sb/codes/mevzuat> Erişim:21.10.2006
14. <http://www.turkishdailynews.com> Erişim:21.10.2006
15. <http://arsiv.hurriyetim.com.tr/hur/turk> Erişim:03.11.2006
16. Puri A. An International DNA Database: Balancing Hope, Privacy and Scientific Error. Boston College International & Comparative Law Review, Spring, 2001

17. Balding DJ, Nichols RA. DNA Profile Match Probability Calculation: How to Allow for Population Stratification, Relatedness, Database Selection and Single Bands. For. Sci. Int 64, 125-140, 1994
18. Highfield R. DNA left at crime scene will reveal skin colour
19. <http://www.forensic.gov.uk> Erişim: 17.11.2006
20. Guillen M, Lareu MV, Pestoni C, Salas A, Carracedo A. Ethical-legal problems of DNA databases in criminal investigation. Journal of Medical Ethics 2000;26(4).266-272
21. UNESCO International Declaration on Human Genetic Data-2003, <http://portal.unesco.org> Erişim: 17.11.2006
22. <http://www.basbakanlik.gov.tr> Erişim: 11.09.2006

İletişim Adresi: Öğr. Gör. Dr. Ayşim TUĞ
Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi
Adli Tıp Anabilim Dalı, Cebeci Hastanesi, Ankara